

Єлизавета ПАНДИРЄВА,

orcid.org/0000-0002-5479-7700

аспірант кафедри теорії та історії мистецтв
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) art_calligraphy@ukr.net

РУКОТВОРНІ ГРАФІЧНІ НАПИСИ ЯК УНІКАЛЬНА ЗНАКОВА СИСТЕМА У ВІЗУАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ МІСТА

У статті розглядаються рукотворні графічні написи як унікальна знакова система у візуальному середовищі міста. Розглядається символічна комунікація та класифікуються типи знаків: іконічні, індекси та символи. З'ясовується значення знаку для реалізації цілей комунікації і досліджується, чому соціальна інтерпретація знаку в різних суспільствах може бути протилежною за значенням.

Розглядаються процеси обміну інформацією, де одні символічні знаки рукотворних графічних написів спеціально організовуються, а інші виникають стихійно. Розмежовуються процеси обміну інформацією на об'єктивні постійні компоненти і суб'єктивні змінні. Описуються процеси обміну інформацією – чому одні процеси спеціально організовуються, а інші виникають стихійно. Досліджується знак як елемент знакової діяльності людини, яка змінює світогляд тих людей, які сприймають цей знак. Аналізується процес створення рукотворного графічного напису як автоматична передача символу через знаки літери.

Доводиться, що знак існує завдяки зв'язку між образом, який позначає, і тим, що він означає. Описується взаємозв'язок між знаком та тим смисловим навантаженням яке він несе, а також роль знаку та знакових систем у сучасному візуальному середовищі міста. З'ясовується, чому образ форми напису і зміст не можуть існувати один без одного. Розглядається роль символу, що характеризує художній образ, а також символізація, що подає певний смисл в рукотворній графічній знаковій формі.

Наводяться приклади графіті, каліграфіті та рисованого шрифту, в яких наочно аналізуються символічність та знаковість написів. Акцентується увага на символіці сучасних графіті-написів у візуальному середовищі міста, як повідомленнях закритого каналу комунікації, які мають власні коди для розшифрування повідомлень. Описуються функції цих повідомлень: емотивна, естетична та фактична.

Автор доходить висновку, що рукотворні графічні написи є унікальною знаковою системою у візуальному середовищі міста. Оскільки ці написи створюються безпосередньо за допомогою людської праці, то вони автоматично на підсвідомому рівні несуть певні символи за допомогою унікальної знакової системи, що сформувалася історично.

Ключові слова: рукотворні графічні написи, графіті, каліграфіті, рисований шрифт, знак, символ, візуальне середовище міста.

Elizaveta PANDYREVA,

orcid.org/0000-0002-5479-7700

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Arts
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) art_calligraphy@ukr.net

HANDMADE GRAPHIC INSCRIPTIONS AS A UNIQUE SIGN SYSTEM IN THE VISUAL ENVIRONMENT OF THE CITY

The article considers hand-made graphic inscriptions as a unique sign system in the visual environment of the city. Symbolic communication is considered and types of signs are classified: iconic, indexes and symbols. The significance of the sign for the realization of the purposes of communication is found out and it is investigated why the social interpretation of the sign in different societies can be opposite in meaning.

The processes of information exchange are considered, where some symbolic signs of hand-made graphic inscriptions are specially organized, and others arise spontaneously. The processes of information exchange are divided into objective constants and subjective variables. Describes the processes of information exchange – why some processes are specially organized, and others occur spontaneously. The sign is studied as an element of human sign activity, which changes the worldview of those people who perceive this sign. The process of creating a man-made graphic inscription is analyzed as an automatic transfer of a symbol through letter signs.

It is said that a sign exists because of the connection between the image it signifies and what it means. Describes the relationship between the sign and the semantic load it carries, as well as the role of the sign and sign systems in the modern visual environment of the city. Find out why the image of the form of the inscription and the content can not exist without each other. The role of a symbol that characterizes an artistic image is considered, as well as a symbolization that gives a certain meaning in a man-made graphic sign form.

Examples of graffiti, calligraphiti and hand-drawn font are given in which the symbolism and significance of inscriptions are visually analyzed. Emphasis is placed on the symbolism of modern graffiti inscriptions in the visual environment of the city, as messages of a closed channel of communication, which have their own codes for decrypting messages. The functions of these messages are described: emotional, aesthetic and factual.

The author concludes that hand-made graphic inscriptions are a unique sign system in the visual environment of the city. Because these inscriptions are created directly through human labor, they automatically carry certain symbols on a subconscious level through a unique historical sign system.

Key words: *hand-made graphic inscriptions, graffiti, calligraphiti, hand drawn font, sign, symbol, visual environment of the city.*

Постановка проблеми. Урбанізація – це складний соціокультурний процес функціонування суспільства, що інтенсифікувала залучення практично всіх життєвих ресурсів. Людина, незалежно від власного волевиявлення, змушена вступати у дедалі більшу кількість соціальних зв'язків та контактів, все глибше занурюючись у багатоманітні мережі урбаністичного інформаційного поля у візуальному середовищі міста. Соціальна комунікація безперервно то нарощує інформацію, то втрачає контроль над нею, тому людина стає все більш залежною від носіїв інформації та від постійного визначення та розкриття її значень.

У сучасному інформаційному середовищі, людина виступає суб'єктом комунікації і завжди перебуває в ситуації здатності до творення повідомлення. Тому вона дозволяє собі змінити динаміку смислових потоків, створюючи стабілізуючі елементи носіїв інформації, такі як рукотворні графічні написи. Символьні знаки таких написів виступають унікальною знаковою системою, що поєднує індивідуальність людини та спільноти у єдиний простір візуального середовища міста.

Символи, що існують у візуальному середовищі міста, є посередниками між сутністю явищ, здоровим глуздом і його ідеями, які перебувають за межами чуттєвого сприйняття, з одного боку, і відображенням предметів і явищ дійсності при їх безпосередньому впливові на органи чуття. Лише символи здатні утворити судження і можуть впливати на думки і поведінку глядача. Візуальне середовище міста як феномен культури являє собою нашарування повідомлень. Тому в міському середовищі існують не тільки різні тексти, а й різні інформаційні мови, різні коди, необхідні для їх адекватного прочитання.

Автор статті розглядає рукотворні графічні написи як унікальну знакову систему на прикладі графіті, каліграфіті та рисованого шрифту, яка може функціонувати як соціальний символ, і в цій функції відображати соціальні цінності суспільства.

Актуальність теми. Рукотворні графічні написи демонструють унікальну особливість знакової системи у візуальному середовищі міста. Якщо зміняться сучасні соціальні комунікації, то

й зміняться символічні знаки рукотворних графічних написів, а з ним і візуальне середовище міста. Тобто якщо суспільство прийме інший (новий) зразок життєдіяльності, нову концептуальну модель, то перед нами постане і нова модель (форма) соціальної комунікації і разом із цим нова модель візуального середовища міста як такого.

Багатогранність аспектів розгляду теми дослідження обумовлена як проблемою динаміки смислових потоків у місті, так і специфікою використання рукотворних графічних написів у різноманітних ситуаціях. Символьні знаки рукотворних графічних написів у різних соціальних комунікаціях сприймаються по-різному, а також можуть піднімати філософські, соціальні, політичні та інші проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в кожний історичний період часу існували різні написи, тексти, інформаційні мови, чи знаки, які потребували різного прочитання. Вчений Ф. І. Шарков розглядає теорії комунікації, генезис комунікології, типи і моделі комунікації, витоки і основні парадигми соціальних комунікацій, теоретичні проблеми інтеграції різних маркетингових комунікацій (Шарков, 2010). Ю. С. Степанов аналізує сучасний стан семіотики і дає пояснення, чому «принцип знака» був замінений «принципом висловлювання» (Степанов, 1983).

Дослідники А. В. Бойчук та М. А. Хоменко висвітлювали історіографію знакової символіки і провели аналіз основних складових частин графічних елементів відносно емоційно-змістового навантаження, а також розглянули роль знакової символіки як носія цілісних візуальних образів у сучасній системі візуальних комунікацій (Бойчук, Хоменко, 2006). Ч. У. Морріс аналізує поведінку автора відносно того, як і чому він зображає певні символи та знаки у візуальному середовищі міста (Морріс, 1983). Соціолог Н. Макдональд досліджує різні способи створення графіті-написів молодими людьми як інструмент для побудови мужності, претензій на владу та незалежності від інституцій, які визначають та часто обмежують їх як молодих людей. Також акцентується увага на графіті-написах як знаковій та символічній формі комунікації (Макдональд, 2001).

С. Р. Вартазарян досліджує знак з позиції рушійної сили соціальної комунікації (Вартазарян, 1973). В. І. Лисуков досліджує походження літери «А» на прикладах знакової системи спілкування у різних прадавніх народах та племенах. Дослідник приходить до висновку, що існує пряма закономірність між піктограмами та сучасними літерами через їх символізм значень (Лисуков, 2018). У монографії В. В. Мантанов розглядається діалектико-матеріалістичне обґрунтування умовно-знакових засобів пізнання. У ній показано, як формування адекватного образу передбачає евристичне використання умовності, що виражається, зокрема, в операційній активності мовних знаків (Мантанов, 1980). Російський культуролог С. Аверінцев, досліджуючи знакову систему, доводить, що образ форми напису і зміст не можуть існувати один без одного (Аверінцев, 1971).

Дослідник графіті-написів Н. Ганз у своїй книзі наводить думки всесвітньо відомих райтерів щодо символіки у графіті-написах з позиції практики (Ганз, 2009). Психіатр В. Франкл досліджує дію символу та порівнює його з ефектом перспективи (Франкл, 1990). Символікою графіті у середовищі міста займалися Ж. Бодріяр, І. Головаха Р. Якобсон та інші. Р. Якобсон дослідив та класифікував функції повідомлень графіті-написів: емотивна функція, естетична функція та рідше фактична функція (Якобсон, 1975). І. Головаха розглядає графіті-написи з позиції їх авторитетності, він доводить, що офіційні джерела інформації викликають менший ступінь довіри через політичну та соціальну заангажованість, а анонімний графіті-напис розцінюється як авторитетна думка, що вийшла з народу (Головаха, 2004). Ж. Бодріяр акцентує увагу на графіті-написах як анонімному знаку, який може мати різні способи вираження у суспільстві (Бодріяр, 2000).

Мета статті: довести, що рукотворні графічні написи (графіті, каліграфіті та рисований шрифт) є унікальною знаковою системою у візуальному середовищі міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Символьна комунікація у візуальному середовищі міста визначається використанням слів, літер, символів або аналогічних засобів для отримання інформації про об'єкт чи подію. Деякі вчені схильні розглядати знак як односторонню сутність, тільки в плані вираження, форми (В. М. Солнцев, А. А. Ветров та ін.). Типології знаків будуються на різних підставах відповідно до розуміння загальної теорії знака. Ч. Пірс розрізняє три типи знаків:

1) іконічні – дії засновані на фактичній подоби того, що означає, і означуваного (напис автора і сам автор);

2) індекс – дії засновані на реальній суміжності того, що означає, і означуваного (корона над тегом є символом переваги над іншими, схрещені кістки у графіті-написі попереджають про небезпеку);

3) символ – дії засновані на умовному, встановленому «за згодою» зв'язку того, що означає, і означуваного. Символ, швидше за все, означає не окремий предмет або річ, а рід речі (деякі кримінальні кола використовують власні теги для позначення своєї території).

Найпростішим знаком є іконічний. Сам по собі він не може передавати інформацію та належати минулому досвіду. Індекс за своєю природою існує в сьогоденнішому досвіді і здатний передавати інформацію. Ні іконічні знаки, ні індекси не можуть стверджувати що-небудь. Лише символи завдяки своїм загальним значенням здатні утворити судження і можуть впливати на думки і поведінку партнера, програмуючи таким чином дію чи реакцію співрозмовника (Шарков, 2010:62).

Працька лінгвістична школа займалася теоретичною розробкою проблеми соціальної зумовленості знаку. Вони розглядали знак як соціальну сутність, що служить посередником між членами цієї спільноти і забезпечує розуміння тільки на основі всієї системи значимості, прийнятої даною спільнотою. Знак актуалізує зміст у співвіднесеності з подібними собі елементами і в тому випадку, якщо він представляє соціально встановлену (прийняту, зрозумілу в даному колективі) інтерпретацію змісту. Знак має велике значення для реалізації цілей комунікації.

У соціальній комунікації знак (літера) розглядається як символ, який може бути реалізований у написі, слові або образі. Знак, складений зі слова, позначає певні предмети або речі, може функціонувати як соціальний символ, і в цій функції він відображає соціальні цінності суспільства. Соціальна інтерпретація знаку в різних суспільствах може бути протилежною за значенням. Наприклад, відношення у суспільстві до графіті-написів у США та Бразилії. У Сполучених Штатах графіті-написи позначають приналежність певної території до якоїсь банди, а в Бразилії, навпаки, створюються в тих місцях, де збираються люди різного віку та обговорюються як соціальні, так і політичні проблеми. Графіті-написи виступають гаслами та волевиявленням народних ідей.

Дослідник Ю. С. Степанов пояснює, чому «принцип знаку» був замінений «принципом висловлювання». Це дозволило розмежувати системи, в яких є тільки знаки, але відсутні висловлювання. Проблема полягає в тому, як слід розуміти висловлювання? Чи є висловлюваннями,

наприклад, «полум'я», «блискавки» чи «хештеги» у графіті-написах до знаків, що застерігають або відсилають до якоїсь інформації. Звичайно, представлені знаки включають об'єктивні постійні компоненти і суб'єктивні змінні. До перших компонентів відноситься сама інформація, до других – ставлення до дійсності, оцінка достовірності інформації, комунікативна установка, емоційне ставлення автора до створюваної інформації (Степанов, 1983: 5–10).

Одні процеси обміну інформацією (комунікативні процеси) спеціально організуються, а інші виникають стихійно. Спілкування стає оптимальним, якщо воно будується на прагненні до взаєморозуміння і ефективному обміну інформацією. Ефективність організованих систем комунікації залежить від структури системи обміну інформацією. Багато недоліків пов'язані з ініціюванням, передачею та отриманням інформації, вони можуть бути ослаблені при правильній організації роботи комунікативної системи. «Оскільки комунікація здійснюється у фізичному просторі, тому до неї можна відноситися і як до процесу обміну сигналами» (Бойчук, Хоменко, 2006: 15).

Одна з особливостей розвитку напису у візуальному середовищі міста полягає в тому, що у момент виникнення, незважаючи на певний історичний період, характерні елементи і ознаки літер згодом почали застосовуватися універсально, і лише в окремих випадках вони стають фактично відособленими. Дослідник В. Лисуков стверджує, що протосінайська літера «бик», фінікійська літера «алеф» і грецька літера «альфа» походять від різних рун, але, незважаючи на це, саме їх він вважає предтечами сучасної літери «А». Вона також є абстрактним «предметом», який існує у просторі і впливає на людину, активізуючи її асоціативні взаємозв'язки (Лисуков, 2018).

Духовна сутність форми напису не є абсолютним поняттям, воно відображає ставлення автора до того, що втілено за допомогою символу чи напису. Оскільки автор рукотворного графічного напису створює його власноручно, то він на підсвідомому рівні автоматично передає авторське розуміння символу втіленого у літерний знак. Символ означає те, що видимий образ цього знаку має набагато глибший зміст. Символи, або знакові процеси мають дуже велике значення в плані розуміння особи автора та його дій (Морріс, 1983: 118).

Сучасне візуальне середовище міст неможливе без знаків і знакових систем. У багатьох країнах світу дуже часто використовуються одні й ті самі знаки, проте їхня кількість є досить обмеженою. Зазвичай найбільш запам'ятовуються ті знаки,

які мають найбільш просту та доступну форму (Бойчук, Хоменко, 2006: 52). Наприклад, у графіті-написах, коли райтери стають більш відомими, вони можуть перетворювати швидкий начерк свого імені в «трюхтактну» конструкцію. Райтер Meag пояснює: «Трехтактний начерк в основному це одна, дві чи три літери з авторського нікнейму, зазвичай це перша літера. Якщо ви пишете «Cherish», ви просто робите велику літеру «С», і всі знають, що ви Cherish» (Макдональд, 2001:77).

Практично всі сфери людської життєдіяльності можна розглядати як знаки. Знак виник та існує як елемент знакової діяльності людини, і ця діяльність повинна змінювати світогляд людей, які сприймають цей знак. Дослідник С. Вартазарян характеризує знак як предмет, основна функція якого – створення відносин соціальної комунікації (Вартазарян, 1973: 13).

Знак існує завдяки зв'язку між образом, який позначає, і тим, що він означає. Принцип правдоподібності впливає з певних історичних правил, і за будь-яких часів різні іконічні уявлення можуть вважатися подібними до відтвореного предмету, іконічний знак не може існувати поза тимчасово-просторовим контекстом. Роль іконічного знаку визначають виходячи з принципу правдоподібності і правил, що існують у даний історичний момент. Ці правила утворюють код, що систематизує певне уявлення і шляхом альтернативи поєднує іконічний знак з іншою системою знаків. Наприклад, саме з таких правил виникла більша кількість сучасних літер. Історія знакової символіки пов'язана з розвитком цивілізації, лаконічність форми, містка, образна метафоричність стародавніх зображень і сьогодні багато в чому відповідають сучасним вимогам до створюваних рукотворних графічних написів.

Символізація в широкому розумінні зазвичай подає певний смисл в іншій, знаковій формі. У системах візуальних комунікацій глядачі стали цінувати красу напису як символу, вираженням певної суті у знаковій формі. Символи, що використовуються в рукотворних графічних написах, можуть бути багатозначними, оскільки символ, як вважає філософ В. Мантатов, є формою організації уявлення, і ця багатозначність впливає на уяву глядача і робить його незамінним компонентом творчості, надаючи свободу асоціаціям, пошуковій «розбудові», розгортанню смислової перспективи (Мантанов, 1980: 98).

Російський культуролог С. Аверінцев зауважує, що символ як образ через аспект своєї знаковості містить у собі всю органічність міфу і невичерпну багатозначність художнього образу.

Образ форми напису і глибокий зміст не можуть існувати один без одного. Тому що смисл без образу втрачає своє втілення, а образ без смислу розкладається на власні компоненти (Аверінцев, 2006: 826). Робота Лампаса Покраса (рис. 1) є прикладом того, як вірші Маяковського, написані в художній формі каліграфіті, виступають як символічні образи напису. Літери в авторській манері «каліграфутуризм», написані на окремих цеглинках, створюють враження певного ритму на стіні. Цей ритм є уособленням передачі символічного образу не тільки через літературний образ поета, але й через каліграфічний.

Рис. 1. Лампас Покрас. Вірші Маяковського. 2020. Маяковський узвіз. Санкт-Петербург. Росія

Поняття «символ» (від грец. – поєднання, злиття, зв'язок частин) уперше почали вживати піфагорійці у своїй філософії як поняття, що означало «шлях до пізнання». Пізніше за допомогою символу почали зображати образи, що є недоступними, наприклад, потойбічні сили, космічну гармонію тощо. Символ – це втілення дійсності, а не лише натяк на неї. Деякі райтери, такі як Done, приділяють велику увагу символам, використовуючи їх як особливість власного стилю: «Те, що виділяє мене серед інших райтерів, – це те, як я використовую символи, щоб виразити себе. Я люблю надавати їм образ, граючи з вогнями...» (Ганз, 2009: 184).

Дію символу можна порівняти з ефектом перспективи. На зразок того, як перспектива засобами іншого виміру позначає третій, дозволяє в площині побачити простір, так і через символічний образ незбагнене стає доступним і зрозумілим (Франкл, 1990:127).

Наприклад, міст Jõhvi в Естонії (рис. 2) має цитату польського письменника Станіслава Єжи Лека: «Деякі люди самотні, тому що будують стіни замість мостів». Рукотворний графічний напис, що поєднує в собі каліграфію та рисова-

ний шрифт, виконаний українським дизайнером та каліграфом Олексієм Чекалем. Цей приклад чудово ілюструє поєднання між завданням, яке несе архітектурний об'єкт, та символічністю ідеї напису на цьому мосту. «Міст» як архітектурний об'єкт спрощує шлях перехожих та «міст» в алегоричному значенні, що використовується у цитаті на цьому мосту, спонукає людей «створювати мости» між собою та є заклик до єднання.

Рис. 2. Олексій Чекаль. «Mõned inimesed on üksildased, sest nad ehitavad sildade asemel seinu». 2020. Міст Jõhvi. Естонія

Сучасні графіті-написи – поп-культурні, еротичні, latrinalia (графіті в громадських вбиральнях), юмористичні, дописки до реклами, графіті-діалоги – існують як засіб спонтанної, анонімної експресії певних почуттів та думок, до якого непридатний жоден з наявних офіційних засобів масової інформації та комунікації. Дослідник Р. Якобсон класифікував функції повідомлень графіті-написів у візуальному середовищі міста:

- емотивна функція – повідомлення має на меті викликати емоційну реакцію;
- естетична функція – повідомлення побудоване неоднозначно та направлене саме на себе і на те, яким чином воно побудоване;
- рідше фактична функція – повідомлення існує для того, щоб підтвердити сам факт комунікації (Якобсон, 1975: 198).

Наприклад, графіті-написи на вулицях Берліну (рис. 3) демонструють як нікнейми власного імені, так і написи, що висловлюють власні погляди. Наведені написи співіснують одне з одним для того, щоб підтвердити сам факт існування комунікації у візуальному середовищі міста, або намагаються викликати певну реакцію у глядачів, що проходять повз них. Як вважає дослідник І. Головаха: «Різним графіті належить відповідне місце в сучасній соціокультурній картині світу, вони підштовхують до кращого розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві, та реакцій на них громадськості. Повідомлення на стінах не лишають без уваги жодної події, що відбувається у місті та світі, і говорять голосами тих, чії думки в іншому випадку неможливо було б почути» (Головаха, 2004: 70).

Рис. 3. Графіті-написи. Берлін. Німеччина

Графіті-написи можуть нести повідомлення і для певного кола посвячених осіб – це повідомлення закритого каналу комунікації, які користуються власними кодами для розшифрування повідомлень. У цьому типі графіті за символічними формами вираження виділяються два напрямки – сюжетні та шрифтові. Одним із головних символів графіті мови є «tag» (псевдонім райтера), що виконується рукописно графічним способом та поширюється як знак, що є свого роду відміткою території. Часто поруч із тегом розміщується назва команди, угруповання райтерів, що використовують свій оригінальний стиль та за допомогою власних неповторних елементів виокремлюють себе таким чином в субкультурі.

Графіті-написи стали туристичними маршрутами в найрозвинутіших країнах світу. Вони поєд-

нують складні літерні орнаменти, декоративні композиції та виражають потяг до маскуванню гомогенних бетонних стін усталеного міського ландшафту, агресивного візуального середовища та являють собою акт відволікання від одноманітності урбаністичного середовища. Графіті-написи завжди містять у собі елемент анонімної самоаніфестації: «Виклик знакам домінуючої культури, яким протиставляється нікнейм як анонімний знак» (Бодрияр, 2000).

Висновки. У різних візуальних середовищах рукописні графічні написи мають різну щільність та кількість рукописних графічних написів і виконують функції рекламних носіїв, ідеологічних (політичні гасла), соціальних (контакти між певними членами суспільства) та самоідентифікація (деякі графіті-написи є висловлюваннями заради висловлювання). Оскільки рукописні графічні написи – це система знаків, що передає інформацію за допомогою людської праці, вони функціонують як соціальний символ унікальної знакової системи, і в цій функції відображають соціальні цінності суспільства. Характер сприйняття інформації значною мірою залежить від тієї форми, в якій ця інформація подається.

Автор статті на прикладі графіті, каліграфіті та рисованого шрифту довів, що рукописні графічні написи виступають стабілізуючими елементами носіїв інформації та є унікальною знаковою системою у візуальному середовищі міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверінцев С. С. Символ. КЛЭ. Москва, 1971. 826 с.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : Лабиринт, 2000.
3. Бойчук А. В., Хоменко М. А. Древняя знаковая символика как базовая основа современной системы визуальных коммуникаций. *Вестник Харьковской государственной академии дизайна и искусств*. Харьков : ХДАДМ, 2006. № 1. С. 49–56.
4. Вартазарян С. Р. От знака к образу. Ереван : АН Армянской ССР. 1973. 199 с.
5. Головаха И. Социальное значение асоциальных граффити (Бытование и функции современных киевских граффити) *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2004. № 2. 70 с.
6. Мантанов В. В. Образ, знак, условность. Москва : Высшая школа, 1980. 160 с.
7. Моррис Ч. У. Основания теории знаков. *Семиотика*. Москва : Радуга. 1983. 636 с.
8. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва, 2001. 15 с.
9. Степанов Ю.С. В мире семиотики. *Семиотика*. Москва : Радуга, 1983. С. 5–10.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
11. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации. Москва : Дашков и К. 2010. 592 с.
12. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. *Структурализм: «за» и «против»*. Москва, 1975. 198 с.
13. Ganz N. Graffiti world street art from five continents. New York : Harry N. Abrams, Inc. 2009. 184 p.
14. Macdonald N. The Graffiti subculture youth, masculinity and identity in London and New York. New York : Palgrave Macmillan Ltd. 2001. 77 p.
15. Лисуков В. І. Звідки пішла писемність? 2018: веб-сайт. URL : http://samlib.ru/l/lisukow_w_i/11b.shtml (дата звернення: 23.01.2020).

REFERENCES

1. Avyerintsev S. S. Symvol. [Symbol] KLÉ. M.: 1971. 826 s. [in Russian]
2. Bodriyyar Z. H. Simvolicheskiy obmen i smert' [Symbolic exchange and death]. M.: Labirint, 2000. [in Russian]

3. Boychuk A. V., Khomenko M. A. Drevnyaya znakovaya simbolika kak bazovaya osnova sovremennoy sistemy vizual'nykh kommunikatsiy. [Ancient sign symbols as the basic basis of a modern visual communication system]. *Vestnik Khar'kovskoy gosudarstvennoy akademii dizayna i iskusstv*. Khar'kov: KHDADM, 2006. № 1. S. 49-56. [in Russian]
4. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla. [Man in search of meaning]. M.: Progress, 1990. 368 s. [in Russian]
5. Ganz N. Graffiti world street art from five continents. New York: Harry N. Abrams, Inc. 2009. 184 p. [in English]
6. Golovakha I. Sotsial'noye znacheneye asotsial'nykh graffiti (Bytovaniye i funktsii sovremennykh kiyevskikh graffiti) [The social significance of antisocial graffiti (Existence and functions of modern Kiev graffiti)]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing*. 2004. № 2. 70 s. [in Russian]
7. Macdonald N. The Graffiti subculture youth, masculinity and identity in London and New York. New York: Palgrave Macmillan Ltd. 2001. 77 p. [in English]
8. Mantanov V. V. Obraz, znak, uslovnost'. [Image, sign, convention]. M.: Vysshaya shkola, 1980. 160 s. [in Russian]
9. Morris C. U. Osnovaniya teorii znakov. [Foundations of the theory of signs]. *Semiotika*. M.: Raduga. 1983. 636 s. [in Russian]
10. Pocheptsov G. G. Teoriya komunikatsii. [Theory of communal services]. M., 2001. 15 s. [in Ukrainian]
11. Sharkov F.I. Kommunikologiya: osnovy teorii kommunikatsii. [Communicology: Foundations of Communication Theory]. M.: Dashkov i K. 2010. 592 s. [in Russian]
12. Stepanov Y. S. V mire semiotiki. [In the world of semiotics]. *Semiotika*. M.: Raduga, 1983. S. 5-10. [in Russian]
13. Vartazaryan S. R. Ot znaka k obrazu. [From sign to image]. Yerevan: AN Armyanskoy SSR. 1973. 199 s. [in Russian]
14. Yakobson R. Lingvistika i poetika [Linguistics and poetics]. *Strukturalizm: «za» i «protiv»*. M., 1975. 198 s. [in Russian]
15. Lisukov V. Zvidki pishla pisemnist'? [Where did writing come from?] 2018: veb-sayt. Rezhim dostupu: http://samlib.ru/l/lisukow_w_i/11b.shtml (data zvernennya: 23.01.2020) [in Ukrainian].